

houden, terwijl de proosten bepaalde inkomsten aan het vroegere stiefkind 'armenzorg' konden besteden. De omvang van die armenzorg loopt overigens in de achttiende eeuw terug.

De rekeningen vertellen niet, waarover men aan tafel sprak, zodat in de beschrijving van drie eeuwen geschiedenis maar weinig weerslag te bespeuren valt van hetgeen zich in de Nederlanden en meer algemeen West-Europa afspeelt. Overigens ontbreekt ook de vraag naar dat 'waarover spraken zij' bij de auteur, die het overigens in de twee eerste delen gemakkelijker had, de algemene historische achtergrond in zijn beeld te betrekken. Toen waren er bij voorbeeld extra processies bij feestelijke of droevige gebeurtenissen, op eigen initiatief of op bevel (zoals dat van Parma in 1588). We lezen over maatregelen tot versobering in moeilijke tijden en veiligheidsmaatregelen in woelige tijden, omdat zo'n processie met toeloop van heinde en ver als dekmantel voor andere activiteiten gebruikt kon worden enz. enz.

Na 1642 was de broederschap ook geen broedplaats van de oecumene, zoals auteur vanuit de huidige situatie misschien had gehoopt. Het laatste hoofdstuk over de periode na 1646 gaat onder de titel: 'Oecumene tegen wil en dank'? Een en ander verbaast minder vanuit het verleden, dan achteraf vanuit 1973 gezien. Immers het was eerder de maatschappelijke betekenis van het lidmaatschap dan het evangelie en de vroomheid, die het genootschap bond. Pogingen om aan de samenhang ook liturgisch enige vorm te geven, hadden dan ook geen of kortstondig succes.

Het boek brengt, behalve het overzicht van archivalia en literatuur (xix-xxx) en overvloedige aantekeningen, een viertal afbeeldingen en een groot aantal bijlagen, alsmede een register op plaats- en persoonsnamen. Auteur is zich bewust, met dit boek het archiefmateriaal, met name ook het biografische en statistische, niet uitgeput te hebben. Een goede wegwijzer bij verder onderzoek, en ook bij de noodzakelijke vergelijking met andere (dan wel buitenlandse) broedersschappen, heeft Van Dijck ons zeker gegeven.

J. A. de Kok ofm.

Klaus Spading, *Holland und die Hanse im 15. Jahrhundert. Zur Problematik des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus* (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte. Herausgeg. von der Hansischen Arbeitsgemeinschaft der Historiker-Gesellschaft der Deutschen Demokratischen Republik, XII; Weimar, 1973, xvi + 189 blz., DM21,-.).

Het is al meer dan veertig jaren geleden, dat Vollbehrr een kleine monografie wijdde aan *Die Hollander und die deutsche Hanse*, die in 1930 als *Pfingstblatt* van de 'Hansische Geschichtsverein' verscheen. Hoewel niet zonder verdienste was het toch een vrij oppervlakkig geschrift en het is daarom toe te juichen, dat opnieuw een Duits historicus, Klaus Spading, de verhouding van Holland en de Duitse Hanze behandeld heeft in een geschrift dat uitvoeriger is dan het voorgenoemde en dat zich bovendien tot de vijftiende eeuw beperkt. Het is daarbij een beschouwing, die uit de historisch-materialistische hoek komt, zoals reeds uit de ondertitel valt te bevroeden en die zich de vraag stelt, hoe de in de vijftiende eeuw groeiende superioriteit van Holland in zijn concurrentiestrijd met de Duitse Hanze, in het bijzonder met het Wendisch kwartier, te verklaren valt. Uiteraard wil de schrijver zich in zijn beschouwingen afzetten tegen de Duitse burgerlijke geschiedschrijving, eigenlijk nog meer dan tegen de Nederlandse, hoewel die aan hetzelfde euvel als de Duitse mank gaat. De schrijver deelt de behandeling van zijn onderwerp in vier hoofdstukken in. In het eerste worden de betrekkingen tussen Hanzesteden en Holland

(in de betekenis: Holland en Zeeland) nagegaan tot 1438; in het tweede de economische-politieke uitbreiding der Hollanders tussen 'Kaperkrieg' van 1438 tot de opheffing van de dwangstapel te Brugge in 1502, gesplitst in een deel I: de Hollanders in de Oostzee, onderverdeeld in 'Kaperkrieg' 1438-1441 en ontwikkeling en bevestiging van de Hollandse positie in de tweede helft van de vijftiende eeuw en II: handelsbetrekkingen van Holland tot de Westeuropese landen en nabijgelegen Hanzesteden.

Het derde hoofdstuk schildert de afweermaatregelen van de Wendische steden tegen de Hollandse opmars, onderverdeeld in: algemene maatregelen tot verzekering van het monopolie van de tussenhandel (tussen Oost- en Noordzee), en: optreden tegen handel en vracht vaart der Hollanders.

Het vierde hoofdstuk behandelt de boven reeds gesignaleerde oorzaken van de suprematie der Hollanders, gesplitst in 1. nieuwe productievormen van draperie, brouwerij en visserij; 2. vooruitstrevende trekken in handel en vrachtvaart, en 3. gevolgen van de politieke verhoudingen op de economische ontwikkeling in Holland.

Het komt mij voor, dat het bij de beoordeling van het geschrift van Spading vooral op dit vierde hoofdstuk aankomt, omdat dit een element is, dat, op grond van de ideologische uitgangspunten van de schrijver, als nieuw in de behandeling van het onderwerp kan worden beschouwd. Het is niet, dat voor het voorafgaande geen enkele kritiek zou kunnen gelden. Hier en daar valt op, dat in het bijzonder de Nederlandse *casu quo* Westeuropese literatuur blijkbaar niet altijd toegankelijk is. Op gevaar af aan eigen schrijfsels te veel waarde toe te kennen, moet ik constateren, dat de schrijver de, voorzover mij bekend, nieuwste bijdrage over het Hollands-Wendische conflict van 1438-1441 niet gebruikt heeft, doch evenmin de veel oudere studie van Poelman, getiteld *Een middeleeuwse Kaperoorlog* (1915). Uit mijn opstel in de *Revue du Nord* (1960) (besproken in de *Hansische Umschau* (1960), in *Hansische Geschichtsblätter*, LXXIX (1961) 134) had hij kunnen lezen, dat aan het feit dat hertog Philips als oorkonder wordt genoemd in stukken, die wij kennen uit de *Memorialen Rosa*, geen enkel argument kan worden ontleend voor een persoonlijk ingrijpen van de hertog, die op dat ogenblik in de regel in Henegouwen of Artois vertoefde. Dat de schrijver daarbij vaart op het bestek van Warnsinck valt alleen maar te betreuren (vergelijkwat Spading schrijft over de Hollandse vlootuitrusting, 27), omdat juist voor de vijftiende eeuw Warnsinck, afgezien van zijn grote verdiensten voor de zeegechiedenis der zeventiende en achttiende eeuw, als amateur moet worden beschouwd. Er zijn meer aanwijzingen, dat in de DDR de literatuur van West-Europa te weinig bekend is. Wanneer de Hollands-Zeeuwse visserij besproken wordt, treft het, dat de door de schrijver gebruikte literatuur of volstrekt verouderd is (Beaujon, Haak), of nog aanvulling behoeft na het stellig verdienstelijke Keulse proefschrift van Nellie Gottschalk, *Fischereigewerbe und Fischhandel der niederländischen Gebiete im Mittelalter* (1927). Noch het proefschrift van H. A. H. Kranenburg over de Noordzeevervisserij (1946), noch dat van Y. N. Ypma over de Zuiderzeevervisserij (1962) zijn hem bekend en juist hier zou hij vrijwat over vistechnieken hebben gevonden, die hem nu duister zijn gebleven.

Doch nu het vierde hoofdstuk, stellig als *pièce de résistance* te beschouwen. Van de in totaal 180 bladzijden neemt het niet minder dan 80 in beslag! Aan de hand van de studies van Posthumus over de Leidse lakenindustrie en Van Loenen over de Haarlemse brouwerij wil hij hier vaststellen dat de 'feudalistische Gesellschaftsformation' reeds doorbroken wordt door een beginnende vroegkapitalistische productiewijze en wel in de tweede helft der vijftiende eeuw (waarbij hij zich een vrijheid veroorlooft ten opzichte van *das Kapital*, waar dit in het algemeen pas in de zestiende eeuw wordt gesteld: vergelijk Marx-Engels,

Werke, XXIII (Berlin, 1972) 743). Nu zijn er ongetwijfeld aanwijzingen in de Leidse draperie voor het bestaan in die periode van het *Verlagsystem* (niet van Manufactuur, zoals die in het Marxistisch voetspoor natuurlijk komt opduiken), minder in de brouwerij te Haarlem. Ook de Noordzeevervisserij zou progressieve methoden verraden in de conservering van de vis, die daardoor voor export groter betekenis krijgt. Ook handel en vrachtafvaart zouden, gesteund door Hollandse exportindustrie (laken, bier nauwelijks) progressieve trekken (ten aanzien van scheepstype, Ommelandvaart) vertonen. Hierdoor kon, volgens schrijver, het tussenhandels-monopolie tussen Noord- en Oostzee van de Duitse Hanze worden aangetast. De schrijver wil overigens niet beweren, dat de Hollandse steden economisch voor zouden lopen op de Hanzesteden (ten aanzien van boekhouding bijvoorbeeld kan daarvan geen sprake zijn, eerder het tegendeel), doch de combinatie van de verschillende factoren zou de Hollanders in het Noordzee-Oostzee-verkeer een voorsprong hebben bezorgd op de zich aan hun oude bevoorrechte positie vastklampende Hanzesteden (die trouwens geen gesloten front met de Wendische steden vormden). Het komt mij voor, dat de schrijver er niet in geslaagd is zulk een Hollands overzicht duidelijk te maken. De opkomst van de Engelse en Hollandse lakenexport-industrie heeft stellig tot de teruggang van de Duitse Hanze bijgedragen en naar het mij voorkomt vooral ook de verzwakking van de Vlaams-Brabantse draperie, waarvan de kostprijs vergeleken met de Engels-Hollandse te hoog kwam te liggen, waartoe ook de lagere vrachtkosten Holland-Oostzee in vergelijking met die van het Zwin naar de Oostzee het hunne bijdroegen.

In verschillende opzichten heeft Klaus Spading een lezenswaardige studie geleverd, die het materiaal vaak nieuw heeft gerangschikt maar met wie referent ten aanzien van zijn beschouwingen over de oorzaken der Hollands suprematie niet kan meegaan.

T. S. Jansma

Pierre Jodogne, *Jean Lemaire de Belges, écrivain franco-bourguignon* (Mémoires de la Classe des Lettres, Académie royale de Belgique, Collection in -4°, 2e série, XIII, i; Brussel: Palais des Académies, 1972, xiv + 535 blz., 800 BF).

Jean Lemaire, de tijdens zijn leven gevierde prozaschrijver en dichter, telde reeds op het einde der zestiende eeuw nog slechts weinig bewonderaars. In 1740 werd hij als het ware herontdekt door Cl. Sallier als een der voorlopers van de renaissance en het italianisme in de Franse letterkunde. Als dusdanig werden hem sinds de laatste jaren der negentiende eeuw tal van literair-historische studies gewijd. De *indiciaire et historiographe de Madame* (Margareta van Oostenrijk) heeft daarentegen vanwege de historici weinig belangstelling gekregen. Inderdaad in tegenstelling met zijn illustere voorgangers in het ambt van vorstelijk historiograaf in de Nederlanden, Chastellain en Molinet, heeft hij geen werkelijk eigentijdse geschiedenis te boek gesteld.

Ook P. Jodogne benadert Lemaire vanuit een literair-historisch standpunt, maar dit belet niet dat de historici met zijn werk hun voordeel kunnen doen. De studie van Jodogne valt uiteen in vier grote delen, die echter alle gedragen worden door zijn probleemstelling. Een inleidend hoofdstuk schetst de evolutie van de appreciatie en het beeld van Lemaire bij de tijdgenoten en latere vorsers. Voor hen, voortbouwend op de lofuitingen waarmee Marot en Du Belloy hem hebben bedacht, geldt Lemaire, zoals gezegd, als een typisch italianisant en renaissancist, ofschoon ergens nog badend in de rederijkerstraditie. Daarom gaat de auteur vervolgens dieper in op het italianisme in het algemeen en op